

**TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT
SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR**

 RAHMANALİ MURADALİYEV* NİYOZ RASHİDOV**

 10.53718/gttad.1105353

ÖZ

Makalede Özbekistan'ın Taşkent vilayetine bağlı Çarvak Barajı kıyılarında bulunan Batı Göktürk Kağanlığı dönemine ait Süngök mezarında sürdürölen arkeolojik kazı çalışmaları ve buradan elde edilen bilimsel sonuçlardan bahsedilmektedir. 2019 yılından beri gerçekleştirilmekte olan arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular diğer iskân yerlerindeki buluntular ve ölü gömme gelenekleriyle karşılaştırılmış ve genel benzerliklerin yanı sıra adı geçen mezardaki kendine özgönlükler tespit edilmiştir. Bu mezarlıkta insan ve hayvan kemikleriyle birlikte çeşitli biçimlerdeki seramik kaplar, demirden yapılmış çeşitli eşyalar ve iş aletleri bulunmuştur. Mezarlardaki insan kemiklerinde, özellikle insan kafatası üzerinden alınan ölçölere, bazı insan kemiklerinin bulunduğu yön ve tas kemiğinin durumuna ve cins ayırımına dikkat edilmiştir. Merhumların yaşını belirtirken de onların kafatasındaki yarıkların kapanış derecesi, dişlerin yıpranması ve kemik boğumlarının oluşum safhaları göz önünde bulundurulmuştur. Süngök'te elde edilen buluntularda, Göktürk Kağanlığı dönemine ait yerel ölü gömme gelenekleri ve yerleşkenin bulunduğu bölge ahalisinin iktisadi ve sosyal yaşam tarzı üzerinde durulmaktadır. Süngök mezarının sakinleri yerel kültür elemanlarını kendinde barındıran hayvancılıkla uğraşan göçebe toplumların Eski Türk dönemine özgü grubunu temsil etmektedir. Kabirler dağ yamacının istikametine göre yapılmış olmasına rağmen medfunların kafataslarının çeşitliliği kronoloji farklılığıyla veya etnik mensuplukla bağlantılı olmalıdır. Kabirlerin bulunduğu coğrafyanın topografik özelliğine uygunluğu ise Ken-köl kültürü için karakterlidir. Burada göz önünde bulundurulması gereken husus, Kuzey Kafkasya'daki miladın ilk yüzyıllarına ait katakomb kabirlerde de buna benzer durum gözetlenmiştir. Merhumu mezara koyduktan sonra giriş yeri çeşitli ölçölerdeki taşlarla kapatılmıştır ve dromos görünüşte önceden kazılan toprakla tekrar gömüldüğü anlaşılmaktadır. Kazı yapılan bölgede toprak nemliliğinin yüksek olması da dromosun kontür çizimlerini bulmaya imkân vermemektedir. Burada şüphesiz olarak eski yüzeyin yatık durumu kabir kurganlarının hızlıca kaybolmasına yol açmıştır. Ancak, mezar inşaatlarının dış kalıntıları mezarlığın henüz kullanıldığı sıralarda bulunmuş olmalıdır. Süngök mezarı Çarvak Barajındaki su yüzeyinin yıllar zarfında sürekli olarak yükselmesi veya düşmesi nedeniyle ciddi bir biçimde tahribe uğramıştır. Katakombların dağ yamacında veya yokuşunda bulunması ve uzun bir süre zarfında erozyona uğraması mezar ve mezar üstü yapılanmasını tam olarak belirlemeye imkân vermemektedir. Daha yüksekte yer alan kabirler ise su barajının yapımı sırasında buldozerlerin toprağı sürmesiyle tahribe uğramıştır. Süngök mezarının sahipleriyle Çırçık–Ahengeran Vadisi, Güney Kazakistan, Talas, Fergana ve Yedisu bölgelerinin sakinlerinin sıkı ilişkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Süngök mezarından elde edilen yeni buluntular, Orta Asya topraklarında yaşamış toplumların kültürü ve tarihinin oldukça güncel ve aynı zamanda tartışmalı olan Kavunçü kültürünün histografisi, ayrıca Çırçık Vadisi yukarı havzasının erken Orta Çağlar döneminin etnik yapısı, hayvancı göçebe toplulukların ölü gömme gelenekleri ve dinî bakış açıları gibi meselelerin incelenmesi için kaynak görevini yapacağı düşünülmektedir. Adı geçen tarihlerde Avrasya bozkırlarında olup biten migrasyon süreçlerinin incelenmesi ve daha anlaşılır olması için Süngök mezarı ve benzerlerinin ileride daha derin incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göktürk Kağanlığı, Katakomb (Yeraltı Mezarlığı), Ölü Gömme Gelenekleri, Fiziki Antropoloji.

*Doktora Öğrencisi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Milli Arkeoloji Merkezi, Taşkent/ÖZBEKİSTAN, E-Posta: rakhmonmurad@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-7441-704X.

**Doktora Öğrencisi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Milli Arkeoloji Merkezi, Taşkent/ÖZBEKİSTAN, E-Posta: niyoz.rashidov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6278-9647.

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

ABOUT THE STUDY OF SUNGAK BURIALS OF THE TURKIC KHAGANATE IN THE MOUNTAINOUS TERRITORY OF THE TASHKENT REGION

ABSTRACT

In the article, the archaeological excavations carried out in the Sungak burials belonging to the Köktürk Khaganate period located on the shores of the Charvak reservoir of the Tashkent province of Uzbekistan and the scientific results obtained here are mentioned. The findings obtained in the archaeological excavations carried out since 2020 are compared with the finds in other settlements and burial traditions, and there are general similarities as well as peculiarities in the aforementioned burial grounds. In the aforementioned cemetery, human and animal bones, as well as ceramic vessels of various shapes, various iron-made items and work tools were found. The human bones in the graves, especially the measurements taken on the human skull, the direction in which some human bones were found, the condition of the stone bones, and the gender distinction were taken into consideration. While specifying the age of the deceased, the degree of closure of the clefts in the head bones, the wear of the teeth and the formation stages of the bone knuckles were taken into account. The findings obtained in Sungak, the local burial customs of the Köktürk Khaganate period and the economic and social lifestyle of the people of the region where the campus is located are emphasized. The inhabitants of the sponge burial kurgan belong to the group of relics indigenous to the Old Turkish period of the nomadic societies dealing with animal husbandry, which includes local cultural elements. Although the tombs were built according to the direction of the mountain slope, the diversity of the heads of the burials must be related to the difference in chronology or ethnicity. The suitability of the topographic features of the geography where the tombs are located is characteristic for the Ken-köl culture. The point to be considered here is that a similar situation was observed in the catacomb tombs of the first centuries AD in Northern Caucasia. After putting the deceased in the tomb, the entrance was covered with stones of various sizes and from the dromos view, it is understood that he was buried again with the previously excavated soil. The high soil moisture in the excavated area also does not allow finding the contour drawings of the dromos. Undoubtedly, the slanted condition of the old surface has led to the rapid disappearance of the burials. However, external signs of burial constructions must have been found at the time the cemetery was operating. Sungak burials have been severely damaged by the continuous rise or fall of the water surface in the Charvak reservoir over the years. The fact that the catacombs are located on a mountain slope and eroded over a long period of time does not allow one to fully determine the tomb structure and area of top of the tomb. The graves located at a higher altitude were destroyed by bulldozers plowing the soil during the construction of the reservoir. Owners of the Sungak burials had close relations with the inhabitants of the neighboring regions: Chirchik – Ahangaran valley, Southern Kazakhstan, Talas, Fergana and Jetisu regions. It is thought that the new findings from the Sungak burial grounds will function as a source in the historiography of the contemporary and very controversial Kavunchı culture of the culture and history of the societies living in the middle of the first millennium BC of the Central Asian lands, the ethnic structure of the Chirchik valley upper basin and the burial customs and religious traditions of animal husbandry nomadic communities. For the sake of the fact that the migration processes that took place in the Eurasian steppes at the aforementioned dates are examined and more understandable, the Sungak burials and similar ones should be examined more deeply in the future.

Keywords: Köktürk Khaganate, Catacomb, Burial Customs, Physical Anthropology.

GİRİŞ

Batı Göktürk Kağanlığı'nın kuruluşu arifesinde Çağ olarak bilinen Taşkent bölgesinin yerli ahalisini hem düz ovalarda yaşayan yerleşik yaşam tarzına sahip çiftçi topluluklar hem de dağlık bozkır arazilerde hayatını sürdüren göçebe ve yarı göçebeler oluşturmuştur. Bu dönemde bölge sakinlerinin gündelik yaşam tarzı ve kültürel hayatında genel benzerlikler göze çarpmaktadır. Çağ bölgesinin 560'lı yıllarda Göktürkler tarafından Kağanlık topraklarına katılmasıyla bölgede göçebe (Türk) ve yerleşik (Soğd) toplumlar arasında karşılıklı ilişkiler sonucunda “*Türk-Soğd*” sempozyum hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra bölgenin Çırçık (Türk suyu) Nehri ve Ahengeran (İlak) nehirleri kıyılarında göçebe toplulukların kendi arazilerini gittikçe genişlettikleri de bilinmektedir.

Göktürk döneminde Orta Asya, özellikle Moğolistan, Güney Sibirya, Altaylar, Doğu Türkistan, Yedisu ve Orta Sırderya bölgelerinin fiziki antropolojisine ait bilgiler birçok bilimsel çalışmada inceleme konusu olmuştur.¹ Nitekim, Orta Sırderya bölgesine dahil olan Çağ (Taşkent) vilayeti ve onun çevresindeki Göktürk

¹ Valeriy Alekseyev, Ilya Goxman, *Antropologiya Aziatskoy Chasti SSSR*, Moskva 1984; Vul'f Ginzburg, *Drevneye Naseleniye Sentral'nogo Tyan-Şanya İ Alaya Po Antropologicheskim Dannım (I Tysyacheletiyeye Do N. E. - I Tysyacheletiyeye N. E.)*, Trudy İnstitutu Etnografii İm. Mikluxe-Maklaya, Tom XXI, Moskva 1954, s. 354-382; Vul'f Ginzburg, Tatiana Trofimova, *Paleoantropologiya Sredney Azii*, Moskva 1972; Telman Xodjayov, *Etnicheskiye Protsessy V Sredney Azii V Epoxu Srednevekovya (Antropologicheskkiye İssledovaniya)*, Tashkent 1987.

dönemine ait tarihî iskan yerlerinde sürdürülen arkeolojik çalışmalardan elde edilen buluntular daha çok etnik ve paleodemografi açısından değerlendirilmiştir. Adı geçen buluntuların üzerinde yapılan incelemelerin bir eksik yönü bioarkeolojik çalışmaların oldukça az gerçekleştirildiğindedir. Süngök mezar kurganında ortaya çıkan arkeolojik buluntuların örnekleri incelendiğinde bölgede yaşayan topluluğun günlük yaşam tarzı, yemek rasyonu, hastalıklar yani paleopatolojik bilgileri elde edilmekle birlikte onlar üzerine yapılan incelemeler sonucunda Göktürk tarihinin birçok karanlık safhalarına açıklık getireceği kanısına varılmaktadır.

Süngök kurgan mezarının bulunduğu coğrafya Özbekistan'ın Taşkent vilayetine bağlı olup, Tanrı Dağlarının batı uçlarında yer alan Ugam, Pskem ve Çatkal silsilelerinden oluşmaktadır. Adı geçen dağ silsileleriyle aynı adları taşıyan ırmaklar çeşitli kollara ayrılmaktadır. Günümüzde Taşkent şehrinin 100 km kuzeydoğusunda bulunan Bostanlı ilçesine bağlı Çarvak Barajının doğu kısmında yer alan Süngök mezar kurganı yakın yıllara kadar bilim adamları tarafından incelenmeye alınmamıştır. Nedeni adı geçen Çarvak Barajının 20. yüzyılın 60-70'li yıllarında inşa edilmesiyle birçok eski iskan yerleriyle birlikte Süngök mezar kurganı da suyun altına gömülmüştür. Çarvak Barajı, Çatkal ve Pskem Irmaklarının birleştiği noktada yapılmış olup, barajın yüksekliği 150 metreden fazladır. Çarvak Barajının kapsadığı alan 37 km², su sığımı ise 1,5 mlrd m³ yi oluşturmaktadır.² Adı geçen su barajının inşa edildiği sıralarda arkeolog bilim adamları tarafından bilimsel saha çalışmaları ve kazı işleri devam ettirilmiş, burada pek çok eski yerleşkelerin bulunduğu kaydedilmiştir.³ Ancak Süngök mezar kurganı üzerine yapılan arkeolojik çalışmalarda ve bilimsel raporlarda herhangi bir net bilgiye denk gelinmemektedir.

İncelenmekte olan Süngök Yedigârlığı Çatkal Irmağının sol kıyısında, denizden 900-1000 metre yükseklikte bulunmaktadır (Ek 1). Bugünlerde Çarvak Barajının genişlemesi sonucunda bu mezar kurganının bulunduğu arazinin büyük bir kısmı tahribe uğramış, üst kısmı hemen hemen yok olmuştur. Süngök mezar kurganının kapsadığı alan 1 hektara yakın olup, kuzeydoğudan güneybatıya doğru 100-150 metrelik bir mesafeyi kapsamaktadır (Ek 2).

Süngök'te 2019 yılında başlatılan arkeolojik saha çalışmaları sırasında seramik eşyalar, demir bıçaklar, demirden yapılmış at koşum takımları: kantarma-gem, kemer tokaları ve üzengi elde edilmiştir.⁴ 2019 yılının aralık ayında açılan 2 adet mezarda da yine birçok kültürel eşyanın bulunması sonucunda mezar kurganının komple kazılmasına karar verilmiştir (Ek 3). 2021 yılının mayıs ayında Süngök mezarlığındaki kabirler tek tek kazılıp incelenmiş ve pek çok yeni bilgi elde edilmiştir. Bu bilgiler aşağıda açıklamalı olarak verilecektir.

Fiziksel Antropoloji Çalışmaları ve Yöntemleri

Mezarlardaki insan kemikleri, özellikle insan kafatası üzerinden alınan ölçüler, bazı insan kemiklerinin konumlandığı yön ve taş kemiğinin durumu, cins ayırımına dikkat edilmiştir. Merhumların yaşını belirtirken de onların kafatasındaki yarıkların kapanış derecesi, dişlerin yıpranması ve kemik boğumlarının oluşum safhaları göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle, yaş ve cins ayırımı yapılırken bazı yaklaşım yöntemlerine başvurulmuştur. Örneğin; “Standarts for data collection from human skeletal remains”, “Saha çalışmalarında bulunan paleoantropoloji malzemelerinin incelenmesinde kullanılan yöntemler”, “Kraniometri”, “Osteometri”, “Odontoloji”, “The human bone manual” gibi bilimsel literatürden yararlanılmıştır.⁵

1. Süngök'te Açılan Mezarların Genel Tanıtımı

S21-1 numaralı kabir içi oval biçimdedir. Kabir dağ yamacında bulunmakta olup, kuzey-güney istikametinde kazılmıştır. Ölçüleri: 2x0,9 - 1 metre. Mezarın şimdiye kadar korunan kısmının derinliği 1 metre olup kuzeybatı istikametinde dromos ağızı bulunmaktadır. Ancak baraj suyunun yüzey kısmının zaman geçtikçe yükselmesi veya arda çekilmesi yüzünden dromos yapısı ve mezar kurganının tamamen yıprandığı anlaşılmaktadır.

Mezarda ölünün yan tarafa yatmış vaziyette el ve ayaklarının serbest bırakıldığı, başı kuzey ve kuzeybatıya doğru 350° bir açıyla gömüldüğü anlaşılmıştır. Ölünün boyu 175 santimdir (Ek 4).

² Drevnosti Charvaka, Tashkent 1976, s. 3.

³ Yuri Buryakov, Mirvohid Kasimov, Oleg Rostovtsev, Arxeologicheskiye Pamyatniki Tashkentskoy Oblasti, Tashkent 1973.

⁴ Farhad Maksudov, Rahmanali Muradaliyev, “Göktürkler ve Üzenginin Yayılması Üzerine”, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, 2020, ss. 287-302; Rahmanali Muradaliyev, Sayyora Mirsoatova, “So'ngak Mozor-Qo'rg'oni Topilmasi Va Uzangining Tarixdagi Ahamiyati”, O'tmishga Nazar, T. 4, № 9, Tashkent 2021, ss. 34-43.

⁵ Valeriy Alekseyev, Georgiy Debets, Kraniometriya: Metodika Antropologicheskix Issledovaniy, Moskva 1964; Valeriy Alekseyev, Osteometriya. Metodika Antropologicheskix Issledovaniy, Moskva 1966; Aleksandr Zubov, Odontologiya: Metodika Antropologicheskix Issledovaniy, Moskva 1968; Jane Buikstra, Douglas Ubelaker, Standards For Data Collections From Human Skeletal Remains, Arkansas 1994; White, Tim D. & Folkens, Pieter A., The Human Bone Manual, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oksford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo: Elsevier Academic Press 2005; Metodika Raboty S Paleoantropologicheskimi Materialami V Polevyx Usloviyax, Moskva 2020.

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ölünün kafasının sağ tarafında bulunan koyunun boyun kısmı olduğu varsayılan kemikler, sağ omuzunda ve parmakları yanında kaburga kemikleri ve hayvan kemikleri belirlenmiştir. Ölünün bel kısmındaki kemer incelenmiş, kemerin demir yapımı olduğu ve süslemelere sahip olduğu görülmüştür. Demir yapımı toka ve süslemeleri ortaya çıkartılmıştır. Sağ tarafında tas kemiğinin altından demir yapımı bıçak bulunmuştur. Bıçağın genel uzunluğu 26 santim, kesici kısmının uzunluğu 20 santim, eni 1,5-2 santim, kabzasının kolunun uzunluğu 5,9 santim olduğu anlaşılmaktadır. Deste kısmı ve kesici kısmını 0,1 santim kalınlıktaki bir demir parça ayırmaktadır. Buluntunun sadece bir tarafı keskin olduğu için onu bıçak olarak algılamaktayız. Adı geçen demir eşyaların hepsinin nem yüzünden yıpranması söz konusudur.

S21-2 numaralı kabir mezar kurganın kuzey yamacındaki arkaya dönük köşe kısmında bulunmaktadır. Mezar tamamen tahrip olduğu için kesin şekli tam olarak belirlenememiştir. Korunan kısmının ölçüsü 2x1 metredir.

Mezarda yüzü yukarıya dönük yatırılmış, el ve ayakları serbest bırakılmış vaziyette, kafası kuzeydoğuya yönelik bir şekilde orta yaşlardaki bir erkeğin gömüldüğü anlaşılmaktadır. Mezarda yangın alametleri belirlenmiş, bunun da kremasyonla, yani ölü yakma geleneğiyle ilişkili olduğu varsayılmıştır. Cesedin sadece kafatası, sol eli ve omurga kemikleri korunduğu görülmektedir. Baraj suyunun yıllar boyu yükselmesi ve alçalması sadece mezarın değil, belki de onunla birlikte gömülen eşyaların kaybolmasına da neden olmuştur.

S21-3 numaralı kabir lahdi oval biçimde olup, dağ yamacına doğru bir biçimde kuzey-güney istikametinde bulunmaktadır. Ölçüleri: güney – kuzey istikametinde – 148 santim; batı – doğu istikametinde 90 santim, yüksekliği 60 santim, kabrin tabanından tavan kısmına kadar olan yükseklik 174 santimdir. Kanaatimizce, kabir kamarasının batı tarafında dromos ağızı bulunmuştur. Suyun yıllar boyu yükselmesi ve alçalması yüzünden bu kabrin de dromosunun yapısı tahribe uğramıştır.

Kabirde 4-5 yaşlarındaki çocuk kemikleri bulunmuştur. Merhum, yüzü yukarıya dönük olarak yatırılmış, el ve ayakları serbest bırakılmış, başı güneye doğru yönlendirilmiş bir vaziyettedir. Ölünün boyu 100 santim uzunluktadır. Ölünün başı altına topraktan yastık yapıldığı anlaşılmaktadır. Cesedin sol omuzu ve ayağı altında toprağa karışmış kaburga kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu kemikler yırtıcıların müdahalesi ile ortaya çıkmış olabilir. Ölünün kaburga, el ve tas kemiklerinin dağınık bir vaziyette bulunması da bunun bir kanıtıdır. Kafatası ve çene kemikleri iyi korunmuştur. El ve ayak falanksları eksik bulunmaktadır. Kemikleri temizleme sırasında cesedin bel kısmı çevresinden 5 adet başaklı tahıl (darı olabilir) bulunmuştur. Kabrin tabanı iyice temizlenerek elendiğinde 20-25 adet tahıl ve parmak kemikleri ortaya çıkarılmıştır.

S21-4 numaralı kabrin üst kısmındaki yüzey terasta incelemeler sürdürülmüştür. Buranın 20. yüzyılın 60'lı yıllarında buldozerle sürülmesi yüzünden üst kısmının kısmen tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Terasın üst kısmında dağ yokuşuna paralel bir biçimde kuzey-güney istikametinde 10x1 metre çapında çukur kazılmıştır. 30 santim derinliğindeki çukurun kuzey köşesinden 4 metre uzaklıkta 3 adet taşın birbirinden 30 santim uzaklıkta yer aldığı görülmüştür. 40 santim derinliğe ulaşıncaya da kabrin duvarı ortaya çıkmıştır. Bu istikamette kabir tam olarak açıldığında kabir kamarasının kuzeybatısında mezar ağzının bulunduğu anlaşılmış, kabir ağzının yukarıda sözünü ettiğimiz 3 adet oval biçimdeki taşla kaplı olduğu görülmüştür. Taşların nehir taşları olduğu tespit edilmiş, taşların ölçüsünün şu şekilde olduğu belirlenmiştir: 1) 40x20x14 santim; 2) 55x36x15 santim; 3) 50x36x15 santim. Mezar üstündeki toprağın sürülmesi sonucu kabir kurganının ve dromosunun tahrip olduğu görülmüştür.

Kabir kamarası oval biçimde olup, dağ yamacına doğru kuzey-güney istikamette bulunmaktadır. Ölçüleri: kuzey-güney – 195 santim; doğu-batı – 90-120-95 santim; yüksekliği yaklaşık 60-70 santim; kabir tabanından terasın üst kısmına kadar 90-100 santimdir.

Kabirde olgunluk yaşına ulaşmamış bir erkeğin iskeleti ortaya çıkmıştır. Bu kişinin yukarıya dönük yatırıldığı, el ve ayaklarının serbest bırakıldığı ve kafası kuzeye dönük bir vaziyette gömüldüğü anlaşılmıştır. İskelet anatomik yönden tam olarak korunmuştur. Boyu 175 santimdir. Ölünün belden yukarı kısmı biraz tahrip olmuştur. Ayak kemikleri, el parmakları ise oldukça iyi korunmuştur. Ölünün kafası kuzeye dönükken yüzünün kabrin tavan kısmı topraklarının düşmesiyle doğuya dönük bir şekil aldığı söz konusudur. Kafatasının daire biçiminde deformasyona uğradığı anlaşılmaktadır (**Ek 5**).

Ölünün sağ elinin parmakları yanından kollu el yapımı küçük sürahi, sol eli parmakları ve tas kemiği arasından demir yapımı kemer tokasının yer aldığı görülmüştür. Ölünün sağ kolunun yanında kemik yapımı bir alet ortaya çıkmış, içi boş olan bu eşyanın uzunluğu 6, çapı 1 santimdir.

S21-5 numaralı kabir Kabrin kamarası oval bir biçimde olup, dağ yamacının yana dönmüş kısmında, kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde bulunmaktadır. Ölçüsü: kuzeydoğu – güneybatı tarafı – 215 santim, güneydoğu istikameti – 70-110-70 santim, kabir kamarasının yüksekliği yaklaşık 50-70 santim, teras üstündeki korunan derinlik – 190 santimdir. Kamaranın önünde kuzeyde dromos ağızı bulunmaktadır. Onun genişliği 60

santim olup, 4. kabir kamarasına benzer bir biçimde taşlarla kaplı olduğu görülmektedir. Suyun yıllar boyu yükselmesi ve alçalması yüzünden dromosun konstrüksiyonu tahrip olmuştur.

Kabre yaşlı erkeğin cesedinin gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kişinin yukarıya dönük yatırıldığı el ve ayaklarının serbest bırakıldığı ve kafasının kuzeydoğuya dönük bir vaziyette gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ölünün yüzü sağ tarafa ağmış vaziyettedir. Boyu 179 santimdir. Cesedin kafatası, çene ve dişleri iyi korunmuştur. Tas kemiği ve omurgası güçsüz bir biçimdedir. Kaburgaları oldukça tahrip olmuştur.

Ölünün sağ ayağının diz kısmında su bardağı (2) ve musluklu sürahi (1) ortaya çıkarılmıştır. Sürahinin ağız kısmının sağlam korunduğu görülmüştür (Ek 6).

S21-6 numaralı kabir Kabrin yaklaşık %70 kısmının dağ selleri yüzünden tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Onun tam olarak ne biçimde olduğunu belirlemek oldukça zordur. Kabirdeki cesedin kafatası, tas kemiği, sağ elinin omuz ve bilek kısmı, dirsek, falanks ve parmakları bulunmamaktadır. Sağ ayağı ise kayıptır. Sol ayağının bacak kemiğinin yarısı korunmuştur. Kabrin korunan kısmının ölçüleri: doğu-batı – 114 santim, kuzey-güney – 76 santimdir. Kafası kuzey istikametinde olup, 25-30 derece doğu ağmış vaziyettedir.

Cesedin sağ elinde küçük bir bıçak bulunmuştur. Bıçağın uzunluğu 9,5 santim, kol kısmı 3 santim, eni 1,5 santimdir. Bıçakla birlikte çiviye benzer bir demir eşya bulunmuş ve uzunluğunun 5 santim olduğu anlaşılmıştır. İskeletin ayakları arasından ise 2 adet koyunun aşık kemiği ortaya çıkartılmıştır.

S21-7 numaralı kabir kamarası oval bir biçimde olup, dağ yamacına doğru kuzey-güney istikametinde bulunmaktadır. Korunan kısmının ölçüleri: kuzey-güney – 167 santim, doğu-batı – 70 santim, yüksekliği yaklaşık 55-60 santim, kabri tabanından teras üst kısmına doğru 120 santimdir. Suyun sürekli olarak yükselmesi ve alçalması yüzünden kabir dromosunun da yapısı tamamen tahrip olmuştur.

Kabirde 20-25 yaşında erkek kemikleri ortaya çıkartılmıştır. Ölünün yüzü yukarıya doğru dönük bir vaziyette olup, elleri tas kemiği üstüne birbirinden 5-10 santim uzaklıkta konulmuş durumdadır. Ayakları serbest bırakılmış olarak kafası güneye doğru yöneliktir. Ölünün kabre eğik bir vaziyette konulması kamaranın darlığını ve cesedin engelli bir kişiye ait olduğunu göstermektedir. Ölünün korunan boy ölçüsü 130 santimdir. Cesedin kafatası korunmamıştır. Sadece aşağı çene ve yukarı çene kısmi olarak korunmuştur. Ayak falanks kemikleri eksiktir.

Kabirde ölüye ait herhangi bir eşya ortaya çıkmamıştır. Bunun kabrin suyla yıkanmasıyla tahribe uğramasının sebep olduğu zannedilmektedir.

S21-8 numaralı kabir mezar kurganın doğu kısmından yine 7 metre uzatıldığında ortaya çıkmıştır. 80 santim derinliğinde kazıldığında kafası güneye dönük ceset belirtilmiş ve bu istikamette kazı işleri sürdürülmüştür. Kabir oldukça fazla tahrip olduğundan dolayı biçiminin nasıl olduğunu belirlenememiştir.

Kabirde yüzü yukarıya dönük, elleri ve tas kemiği üstüne birbirinden 5-10 santim uzaklıkta konulan ve kafası güneye doğru olan yaşlı kadının (?) gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Ölünün sadece tas kemiğinden yukarı kısmı açılmıştır. Onun ayak kemikleri suyun etkisi yüzünden ve kabrin kuzey kısmının yıpranmasından dolayı tam olarak korunmamıştır. Cesedin kafatası, el ve omurga kemikleri oldukça yıpranmış bir vaziyettedir. Ölünün yüzü batıya dönüktür ve kafatası yüksek derecedeki baskı nedeniyle ezilmiş bir durumdadır. Ölünün korunan ölçüsü – 128 santim olarak belirlenmiştir.

Cesedin sol eli ve tas kemiği arasında bir adet demir toka ortaya çıkartılmıştır. Onun çapı 3,5 santimdir. Kabirde diğer eşyalar bulunmamıştır. Büyük ihtimalle kabir yapısının tam olarak korunmaması yüzünden diğer buluntular da kaybolmuştur.

S21-9 numaralı kabir Mezar kurganın kuzey kısmında, dağ yamacının kuzey köşesinde 5. kabirden 5-6 metre aşağıda yer almaktadır. Kabir oldukça tahrip olduğundan onun tam olarak ne gibi bir biçimde olduğu anlaşılmamaktadır.

Kabirdeki cesedin yüzü yukarıya dönük, el ve ayakları serbest bırakılmış, kafası kuzeydoğuya yöneliktir. Cesedin baş kısmında ense kemiği ve çene kısımları korunmuştur. Sol el ve omurgasının kemikleri biraz iyi korunmuş, sağ eli ise kayıptır. İskeletin belden aşağısının bitki köklerinin altında kalmasından dolayı mezarı tam olarak açma imkânı olmamıştır.

İskeletin kafatasının yukarısında kemik yapımı eşya ortaya çıkartılmıştır. Eşyanın iç kısmı boş olduğu anlaşılmış ve sırt kısmının kesici olduğu belirlenmiştir. Uzunluğu 6 santim, çapı 1 santimdir. Buna benzer buluntu 4. kabirde de bulunmaktadır.

S21-10 numaralı kabrin en güney bölümünün yukarı kısmında teras alanında çalışmalar sürdürülmüştür. Kabir kamarasının batı tarafında kabir ağızı bulunmaktadır. Kabir ağızı satır yarı daire biçiminde derlenen ortalama büyüklükteki nehir taşlarıyla kapatılmıştır. Taşlardan sonra dromos toprakla doldurularak yine bir kere

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

taşla örtüldüğü ve üzerinde toprak bırakıldığı anlaşılmaktadır. Dromosun eğimi 45-50° den oluşturmaktadır. Suyun etkisinde oluşan dik yar (yokuş) dromosun ne kadar uzadığını belirlemeyi imkânsız kılmaktadır. Kabrin kurgan kısmının da korunmadığı görülmektedir.

Kabrin kamarası oval bir biçimde olup, dağ yamacına doğru bir biçimde kuzey-güney istikametinde bulunmaktadır. Ölçüleri: kuzey-güney – 95 santim, doğu-batı – 45 santim, yüksekliği yaklaşık 60 santim, kabir tabanından teras kısmına kadar mesafe 160-180 santimden oluşturmaktadır (Ek 7).

Kabirde 1,5-2 yaş arası çocuk iskeleti bulunmuştur. Ceset, yüzü yukarıya dönük, el ve ayakları serbest bırakılmış, kafası kuzeye dönüktür. İskeletin anatomik yönden tam korunduğu anlaşılmaktadır. Korunan boyu 54 (ya da 80?) santimdir. Cesedin kafa, çene, omurga, bacak kemikleri oldukça yıpranmış durumdadır. El ve ayak falankları, tas ve baldır kemikleri korunmamış, belki de çürümüş olabilir. Merhumla birlikte herhangi bir eşya gömüldüğü tespit edilmemiştir.

3. Fiziki Antropoloji Yorumlar

1. kabirde 25-35 yaş arası erkek kişinin cesedi konulmuştur. İskelet (birkaç sağ el ve sağ ayak avuç, flanks ve dil altı kemikleri hesaba katılmadığında) tam da sol tarafında da M1 ve M2 dişlerinin çeşitli nedenlerden dolayı döküldüğü anlaşılmaktadır. Bu çıkarıma, dişlerin dökülmesinden sonra izlerinin kapandığını gösteren delillerin olmasından varılmaktadır. Alt çene de buna benzer durum göze çarpmakta olup sağ taraf M1 ve M3'lerde gözetlenmektedir. Yaşının tespiti için kafatasındaki iplerin kapanış derecesi ve kasık kemiğinin simfiz durumu göz önünde bulundurulmuştur. Buna dayanarak ölünün yaşı 25-35 arası olarak tespit edilmiştir.

2. kabirdeki iskelet kemiklerinin tam olarak korunmaması yüzünden birçok bilgi eksikliğine denk gelmektedir. Özellikle, merhumların yaşı ve cinsini belirlemede bazı sorunlar oluşmaktadır. Örneğin; tam olarak korunmuş insan kafatasının üst kısmına bakıldığında alt çenesi ve biçiminden yola çıkarak onun erkek cinsinden olduğu belirtilmiştir. Dişlerinin sağ taraf M3 kısmı kendi yerinde olduğu ancak 5 adet büyük azı dişi, 4 adet küçük azı dişi, 1 adet köpek dişi ve 1 adet kürek dişi kafatasının yan tarafından toplanmıştır. 3.cü büyük azı dişinin mevcut bulunması ve dişlerinin yıpranma durumuna göre ölünün yaşı 45-55 civarında olduğu tespit edilmiştir.

3. kabirde 4-5 yaşındaki çocuk kemikleri bulunmuştur. Ancak kemiklerin yaş taifesinden yola çıkılırsa gencin cinsiyetini belirleme imkânımız yoktur.

4. kabirde 18-22 yaş arasındaki erkek iskeleti incelenmiş, ölünün yaşını belirlemede mesane kemiği simfizi, uzun kemik epifizleri ve kafatasındaki iplerin kapanma derecesi hesaba alınmıştır. Cins belirleyicisi olarak tas kemikleriyle ilişkili bilgiler birincil önem taşımaktadır. Ancak kafatasına bakarak bu konuda kesin sonuçlar elde etmek biraz zordur. Ölünün ağız boşluğundaki tüm dişlerinin yerinde ve sağlam olduğu anlaşılmaktadır (Ek 8).

5. kabirdeki ölünün yaşının 50'yi geçmiş ve cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılmaktadır. Onun yaşı belirlenirken kafatasındaki yarıklar ve dişlerinin durumuna dikkat edilmiştir. Dişlerden sadece 1 tanesinin sağ taraf M1 koronal mesial kısmının yıpranmış olduğu görülmektedir. Ölünün tüm dişleri yemek ve onu çiğneme etkisiyle yıpranmış olabileceği belirlenmiştir. Alt çenede M3 dişleri, yukarı çenede ise M3 ve sağ taraf köpek dişi bulunmadığı görülmüştür. Bu durum gipodonti veya retens olmalıdır. Ölünün ağız boşluğunda dişlerin sayısı neredeyse eksiksiz, sıralarının bozulmamış ve yıpranmamış olması onun hayattayken diş yönünden çeşitli sorunlarla karşılaşmamasını sağlamıştır.

6. kabirdeki cesedin cinsi meselesine gelirse, tas kemiğine bakarak ölünün erkek cinsinden olduğu anlaşılmaktadır. Alt çenesinde M3 dişinin mevcut bulunması ve dişlerin erken düşmesi yüzünden atrofi oluştuğuna bakılarak ölünün yaşının 50'den büyük olduğunu varsaymaktayız.

7. kabirde 20-25 yaş arası erkeğin gömülmüş olabileceğini düşünmekteyiz. Dişlerinin durumu ve kemik epifizlerinin tam olarak olgunlaşmamış olması onun yaşını belirlemede temel oluşturmaktadır. Uzun kemiklerinin bazı kısımlarında kırılmalar göze çarpmaktadır. Belki de bu kemirgen hayvanın dişlerinin izi de olabilir. Yani ölünün gömüldükten sonra birer kemirgen cesede etki yapmış olmalıdır. Ölünün yukarı çene M3'leri, sağ taraf köpek dişi – C kendi yerinde bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle, bu diş merhum defnolanduktan sonra veya kazı işleri sürecinde kaybolmuş olabilir. Ölünün diğer dişlerinin tümü iyi bir şekilde korunmuştur.

8. kabirdeki ölünün alt çene kısmı, temporal kemiğin emici benzeri bir tümörün ve leğen kemiği (*incisura ischiadica major*) kısmına göre cinsinin kadın (?) olduğu ileri sürülmektedir. Ölünün yukarı çenesindeki dişleri kendi yerinde bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra alt çenedeki 3 adet kürek dişi de eksiktir. Alt çene bazı azı dişlerinin distal ve vestibülör taraflarında kırılmalar olup, sağ M3 dişinin de distal tarafı %90 tamamen

yıpranmıştır. Tüm dişlerinin durumu ve yıpranma derecesine bakılarak ölünün yaşının 50'den büyük olduğu varsayılmaktadır.

9. kabirdeki cesedin alt çene kısmında azı dişlerinin düşmesi çene atrofini oluşturduğunu göstermektedir. Temporal kemiğin emici benzeri bir tümörün ve tas kemiğinin durumuna bakılarak ölünün cinsiyetinin erkek (?) olduğu varsayılmaktadır. İskelet tam olarak korunmadığı için mevcut yan kemiklerin ipleri, bel omurgası kemiğinin gelişimine bakarak ölünün yaşının 50'den büyük olduğu varsayılmaktadır.

10. kabirde 1,5-2 yaş arası çocuk iskeleti bulunmuştur. Doğal olarak onun cinsiyetini belirleme imkânı olmamıştır.

Şunu belirtmek gerekir ki; 4. kabirde ölünün kafatasında halka biçimindeki deformasyona denk gelmektedir. Kafatası halka biçiminde deformasyon yapma geleneğine Orta Asya'nın pek çok eski iskân yerlerinde rastlanmaktadır. Nitekim Mangıt, Kara-tepe, Munçak-tepe, Kos-asar-2 yadigârlıkları buna örnek oluşturmaktadır. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bazı antropolojik malzemelerde kemiklerin patolojik değişimleri belirtilmiştir. Bu konuya ilerideki çalışmalarımızda daha içerikli değinilecektir.

4. Mezarların Yerleşim Durumu ve Yapım Tarzı

Böylece, 2019 yılında yapılan kazı çalışmalarını hesaba katmadığımız takdirde 2020-2021 yıllarında 12 adet mezarın açıldığını vurgulamalıyız. Mezarların 5 adedi katakomb (yeraltı mezarlığı) tipindeki mezarlar grubuna dâhildir. Geri kalanlarını ise tam olarak belirleme imkânı bulunmamaktadır. Ancak büyük ihtimalle bu mezarların da katakomb tipinde olduğu öngörülmektedir. Her mezarın içine birer adet ölü gömüldüğü anlaşılmaktadır. Grup halinde gömülen mezarlar bulunmamaktadır. Mezarlarda hırsızlık olaylarına denk gelinmemektedir. Mezarlarda bulunan eşyalara bakıldığında onların çok sade olduğu görülmekte ve zenginliğe işaret eden herhangi bir eşyaya rastlanılmamıştır.

Kanaatimizce, Süngök mezar kurganındaki mezarların yapım tarzına göre aynı olup, katakomb mezarlardan oluşmaktadır. Dromos horizontal (yatay) veya biraz doğuya, katakomba doğru ağımsı bir vaziyette dip ve duvar kısımları yukarıya doğru genişlemiş olması olasılığı vardır. Dromosun uzunluğu tam olarak belli değildir. Ken-köl kültürünün buna benzer dağ yamaçlarında bulunan mezar kurganları Çoon-Kapka I, Ken-köl ve diğerlerinin dromosları genelde 3-4 metreye, bazı durumlarda 7-8 metreye ulaşmaktadır. Genişliği de 0,4 metreden 0,9 metreye ulaşmaktadır. Ken-köl tipindeki mezarların dip kısmındaki hendeğin son kısmında dromos okunu oluşturan defin kamarası katakomb oyularak yapıldığı görülmüştür.⁶ Süngök mezar kurganındaki mezarların dromosu da bununla benzerlik taşımakta ve kamara ölçüsü ölünün gövde yapısına göre değiştiği anlaşılmaktadır. Kamara girişlerinin var sayımlı ölçüsü şu tarzdadır: yüksekliği 0,5 - 0,6 m; genişliği 0,5 - 0,6 m. Kabrin taban kısmının genel olarak dromos tabanından birazcık aşağısında ve dehliz kısmında 5-10 santimetre yüksekliğindeki basamakları bulunmaktadır. Kamaralar genelde oval biçimde veya daire köşeli dörtgen planlamaya sahiptir. Ölçüsü: 1.8-2.1x1.0-1.2 metredir. Büyük ihtimalle, kamaranın tavanı da onun planlamasına uygun olarak böyle bir biçimde yapılmış olmalıdır.

Mezarların yönü bulunduğu coğrafyanın topografisine uygunluk sağlamaktadır. Mezar kurganının bulunduğu mesken batıya doğru kaymış vaziyettedir. Buna uygun bir biçimde doğal olarak dromoslar da batıdan doğuyu doğru istikamettedir. Defin kamarası dromosun istikametine perpendiküler bir biçimde, yani kuzey güney istikametindedir. 4,5 numaralı mezarların dromosları katakomb merkezine değil biraz daha kuzeybatıya yöneliktir. Yani onlar cesetlerin baş kısmına yakın bulunmaktadırlar. Defnolanların kafası genel olarak kuzey – kuzeydoğu ve kuzeybatı istikametindedir. Sadece üç örnekte onların güneye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 2 adet mezarda ise ölünün kafası doğuya yönelik olduğu görülür.

Mezar kurganları dağ yamacının istikametine göre yapılmış olmasına rağmen medfunların kafalarının çeşitliliği kronoloji farklılığıyla veya etnik mensuplukla bağlantılı olmalıdır. Kabirlerin bulunduğu coğrafyanın topografik özelliğine uygunluğu ise Ken-köl kültürü için karakterlidir.⁷ Burada göz önünde bulundurulması gereken husus, Kuzey Kafkasya'daki miladın ilk yüzyıllıklarına ait katakomb kabirlerde de buna benzer durum gözlenmiş olmasıdır.⁸ Merhumu mezara koyduktan sonra giriş yeri çeşitli ölçülerdeki taşlarla kapatılmış olduğu ve dromos görünüşten önceden kazılan toprakla tekrar gömüldüğü anlaşılmaktadır. Kazı yapılan bölgede toprak nemliliğinin yüksek olması da dromosun kontür çizimlerini bulmaya imkân vermemektedir. Burada şüphesiz olarak eski yüzeyin yatık durumu kabir kurganlarının hızlıca kaybolmasına yol açmıştır. Ancak kabristan

⁶ Yerbolat Smagulov, "Katakombniy Mogil'nik Choon-Kapka I V Doline R. Talas", *IMKU*, № 34, Tashkent 2004, s. 106.

⁷ Elmira Kojomberdiyeva, "Ob Oriyentirovke Pogrebal'nix Soorujeniy Kenkolskoy Kul'turi", *Vestnik Moskovskogo universiteta*, S.8, Istoriya, № 1, Moskva 1995.

⁸ Maya Abramova, *Podkumskiy Mogil'nik*, Moskva 1987, s. 119.

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

faaliyette bulunduğu sıralarda defin inşaatlarının dış alametleri bulunmuş olmalıdır. Meseleyi diğer bir yolla anlatmak imkânsızdır.⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi, Süngök mezar kurganları Çarvak Barajındaki su yüzünün yıllar zarfında sürekli olarak yükselmesi veya düşmesi nedeniyle ciddi bir biçimde tahribe uğramıştır. Katakombların dağ yamacında veya yokuşunda bulunması ve uzun bir süre zarfında erozyona uğraması mezar ve mezar üstü yapılanmasını tam olarak belirlemeye imkân vermemektedir. Daha yükseklikte yer alan kabirlerin ise su barajının yapımı sırasında buldozerlerin toprağı sürmesiyle tahribe uğramıştır.

Taşkent bölgesinde yüzlerce katakomb tipindeki mezarlar bulunmakta olup, onların arkeolojik yönden kazılmaya başlaması yaklaşık 140 senelik bir tarihe sahiptir. Bölgede katakomb tipindeki kabirler ilk olarak 1887 yılında Rus bilim adamı N.P. Ostroumov tarafından Taşkent şehrinden 4 km kuzeyde Dorman köy yolu üzerindeki “Nikiforov arazıları”nda belirtilmiştir. Adı geçen bilim adamı tarafından 47 adet mezar kurgandan 17 adeti incelenmiştir. Diğer bir Rus bilim adamı S. Sorokin'in bilgilerine göre adı geçen kabirlerin incelenmesi hakkındaki rapor Arkeoloji komisyonuna, buluntular da Moskova'daki Tarih müzesine sevk edilmiştir.¹⁰ İşte o tarihlere beri incelenmeye alınan bu tür yadigârların sayısı gittikçe artmış ancak onların incelenmesi ve onlar üzerine yapılan yorumlardaki sorunlar bugüne dek eksilmemiştir. Taşkent topraklarındaki çoğunluk mezar kurganlar birbirlerine perpendiküler biçimdeki dromos ve katakomblardan oluşmakta ve “Ken-köl” tipindeki mezarlar grubuna dahil edilmektedir. Dromos ve defin odasının paralel olarak bulundurulduğu katakomblar ise bu bölgede az sayıdadır.

“Ken-köl” tipindeki kabirler dromosunun uzunluğu 2 metreden 8 metre arasında olup, katakomb girişi genelde taş, taş levha, kerpiç ve ağaç tahtayla örtüldüğü görülür. Merhumlar genelde mezarın tabanına kum, kamış yapımı çığ, keçe, ağaç yapımı levhalı döşemelerin üzerine yatırılarak defnolunmuştur. Ölüler genelde yüzükoyun bir biçimde elleri uzatılmış bir vaziyette, ayak ve kollarının farklı biçimlerde yatırıldığı veya böyle bir değişikliğe uğradığı söz konusudur.

Benzer bir durum incelenen Süngök mezarlığındaki kabirlerde de görülmektedir. Cesetler, kolları ve bacakları serbest bırakılmış vaziyette sırt üstü yatırılmıştır. Mezar taşla kaplıdır. Ölenler yanlarında çok az eşyayla birlikte tek başlarına gömüldükleri anlaşılmaktadır. Kavunçı ve Kenkol kültürlerine ait mezarlıklarda bir ile dört kişi bir arada mezarlara gömülürken, bu anıtta onları tek başına gömmeye geleneği hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

5. Mezar Buluntuları Üzerine Çalışmalar

Süngök mezar kurganlarındaki 12 adet kabirde sürdürülen kazıların sonucunda 5 adet seramik kap incelenmeye alınmıştır. Mezarların çeşitli doğal nedenlerle tahrip olması ve onlarda bulunan eşyaların tesadüf olarak toprak yüzüne çıkmasıyla ortaya çıkan diğer 3 adet seramik kapları da kattığımızda seramik kapların toplam sayısı 8 olmaktadır. Adı geçen 3 adet seramik kabın tam olarak korunmuş vaziyette olduğunu söylemeliyiz. 8 adet seramik kabın 5 adeti sürahi, 3'ü de kulaklı sürahiden oluşmaktadır. Geri kalan 3 adet seramik kabı da su kepeci tipi eşyalardır. Seramik kapların tümü el yapımıdır ve sürahilerin tümüne ve 1 adet su kepecinin yapıldığı çamura şemat katıldığı anlaşılmaktadır. Geri kalan 2 adet su kepecinin ise açık kırmızı renkli çamurdan yapıldığı tespit edilmiştir. Sürahiler ve S19-1 numaralı kabirden çıkartılan su kepecinin biraz kaba yapıldığı tespitler arasındadır.

Adı geçen buluntuların hiçbirisinde herhangi bir süsleme veya oya görülmemektedir. S19-1 numaralı kabirde bulunan sürahi ve su kepeci sapının üst kısmında biraz aşınma bulunmaktadır. Sürahinin ağız kısmında sıvının iyi dökülmesini sağlayan üçgen biçiminde gaga mevcuttur. S21-5 numaralı kabirden elde edilen sürahide de musluk olup, Taşkent bölgesinin Kavunçı II dönemi seramik eşyalarıyla benzerlik taşımaktadır. Ancak adı geçen sürahinin yapım tekniğinin oldukça kaba olduğu ve sapın bulunduğu kısımdaki farklılıkların bu eşyanın daha sonraki dönemde yapıldığına dair işaretler vardır.

Genel olarak Süngök kurgan mezarı seramik eşyaları oldukça fakir olup, sadece iki tipteki eşyalardan oluşmaktadır. Bu seramik eşyaların periyodik dönemlerini belirlemede birçok sorunlara denk gelmekteyiz. Nedeni de arkeolog L. Levina ve Y. Buryakov tarafından Kavunçı kültürü üzerine sunulan periyodik dönemlerden farklılık taşınmasıdır. L. Levina'ya göre, Kavunçı kültürünün II ve III etapları miladi 4.-5. yüzyıllar ve hatta 6.-8. yüzyıllarla, Y. Buryakov'un sunduğu periyodik dönem ise miladi 2.-4. yüzyıllar, 5.-6. yüzyıllarla karşılaştırılmalıdır. L. Levina, sonuçlarını seramik kompleksleri temelinde ortaya koymuş¹¹, Y. Buryakov ise Taşkent bölgesinin arkeolojik yadigârlarını genel olarak gözetlemiş ve bölgede Kavunçı kültürünün sadece seramik eşyalarla değil, birçok eşyaya göre periyodik dönemlerini belirlemek gerektiğini ileri sürmüştür. 7.-8

⁹ Smagulov, *age*, s. 107.

¹⁰ Sergey Sorokin, “Sredneaziatskiye Podboyniye I Katakombniye Zaxoroneniye Kak Pamyatniki Mestnoy Kul'turu”, *Sovetskaja Arheologija*, Vip. XXVI, Moskva 1956, s. 97.

¹¹ Larisa Levina, *Keramika Nijney I Sredney Techenii Sırdar'ı V I Tısyacheletiyey Nashey Eri*, Moskva 1971, s. 184.

yüzyıllar arkeolojik kompleksi, Göktürk hanedanının anıtları olarak dönemselleştirilmiş, Taşkent bölgesi “kentsele” gelişmiş bir bölge olarak adlandırılmış ve bağımsız bir Mingörük dönemine ayrılmıştır.¹² Unutulmamalıdır ki, burada göçebe kültürün belirtileri göz ardı edilmiştir. Bize göre; L. Levina'nın seramik kompleksleri analizi sağlam temellere dayanmaktadır ve kronolojik konular bilimsel temellere dayanmaktadır.

Sünger mezar kurganında elde edilen demirden yapılan eşyalara gelinecek olursa bıçak, kemer tokaları ve at ekipmanlarıdır. Bıçaklar yapım tarzına göre miladın başları ve Erken Orta Çağ'ın bıçaklarını hatırlatmaktadır. Sünger mezarlarında toplam 4 adet bıçak bulunmuştur ve onları 2 tipe ayırırız: 1) büyük çaptaki bıçaklar; 2) küçük çaptaki bıçaklar. Büyük bıçakların uzunluğu 15-25 santim arasındadır: eni 1-2 santim çapındadır. Bu tür bıçakların destesi, yani kolu ağaçtan yapılmıştır ve ağaç kılıfa konularak gömülmüştür. Küçük çaplı bıçakların uzunluğu 6-8 santim, eni ise 1 santim civarındadır. Bu tür bıçakların Taşkent, Ustruşana, Güney Kazakistan ve Fergana bölgelerindeki birçok mezar kurganlarında bulunduğu bilinmektedir.

Kemer tokaları daire biçiminde olup, çapı 3-4 santim civarındadır. Bu tür tokalar miladın başlarında yerli ahali tarafından yaygın olarak kullanılmış olabilir. Sünger kemerlerinin S21-1 numaralı kabirde bulunan parçaları işlenmiş deriden yapılmıştır. Bu tür kemerler uygulamalı sanat numunesi olarak Göktürk Kağanlığı dönemine aittir. Büyük ihtimalle, adı geçen buluntu ölünün toplumdaki nüfusunu ifade etmektedir. Bu tür kemerler Altaylardaki mezar kurganlarda bulunmakta ve miladi 7.-8. yüzyıllarla ilişkilendirilmektedir¹³ (Ek 9). 2019 yılında Sünger'te sürdürülen kazı işleri sonucunda elde edilen at ekipmanları: üzengi, gem ve ayıl tokaları da 6.-8. yüzyıllar ait olduğu belirlenmiştir.¹⁴

S21-4 ve S21-9 numaralı kabirlerde ortaya çıkartılan 5-6 santim uzunluğundaki kemikten yapılmış içi boş, kısmen müzik aleti neyi hatırlatan borunun ölen kişinin hayatta olduğu zamanda yararlandığı iğne kutusu veya su tulumunun ağzındaki küçük boru olduğu pek muhtemeldir. Buna benzer kemik yapımı eşyaların Taşkent bölgesindeki Kavunçı kültürüne ait eski iskân yerinde ve Fergana bölgesindeki miladın başlarına ait mezar kurganlarda bulunduğu bilinmektedir. Araştırmacılar bu tür eşyaların küçük çaptaki bıçaklar için deste (kol) veya iğne kutusu olarak kullanıldığı ileri sürmektedirler.¹⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki, kemikten yapılmış bu tür eşyaların tam olarak kronolojisi belirtilmemiştir.

Sünger buluntularından yine biri sürme taşı sopasıdır (Ek 10). Onun uzunluğu 7 santim olup, koniyi hatırlatan sopanın arka kısmında ipe asmak için delik bırakılmıştır. Bu tür sopalar kadınların süs eşyası takımı için kullanılmıştır. Bu tür eşyaların uzun yıllar kullanıldığı bilinmektedir. Onların en eskilerine Fergana bölgesinin erken demir dönemine ait mezar kurganlarında rastlanmıştır.¹⁶ Örneğin; milat başlarına ait Fergana bölgesinin pek çok eski iskân yerlerinde¹⁷, Kavunçı kültürüne ait Taşkent mezar kurganlarına ve çeşitli iskân yerlerinde rastlanmıştır.¹⁸ Bunun yanı sıra, Urallardan Sibirya'daki Tuva'ya kadar uzanan topraklarda bu tür eşyaların bulunduğu bilinmektedir. Arkeolog B.A. Litvinskiy buna benzer süs eşyası takımları üzerine daha içerikli dururken onların güney bölgelerinde yayılmasını oldukça ayrıntılı anlatmıştır.¹⁹ Genel olarak etnografik bilgilere dayanarak sürme taşı sopalarının 20. yüzyılın başlarına kadar Tacikistan'ın dağlık bölgelerinde kullanıldığı ve ondan sadece kadınların değil, erkeklerin de yararlandıkları bilinmektedir.²⁰

SONUÇ

Sünger mezar kurganı, Taşkent bölgesinde bulunan Göktürk Kağanlığı döneminin en parlak yadigarlarından biri olarak Kağanlık tarihinin birçok karanlık safhalarını aydınlatacak bilgilere sahiptir. Burada sürdürülen ilk incelemelerimiz sonucunda Erken Orta Çağlarda Tanrı Dağlarının batı yamaçlarında yaşayan toplulukların kültürel hayatı, özellikle hayvancılıkla uğraşan toplulukların dinî gelenek-göreneklere, yaşam tarzı, ölü gömme adetleri vd. üzerine birincil kaynak görevini yapacak malzemeler belirtilmiştir.

Sünger mezar kurganının sakinleri yerel kültür özelliklerini kendinde barındıran hayvancılıkla uğraşan göçebe toplumların eski Türk dönemine özgü yadigarlıklar grubuna dahildirler. Mezar kurganının sahiplerinin komşu bölgeler: Çırçık – Ahengeran Vadisi, Güney Kazakistan, Talas, Fergana ve Yedisu bölgelerinin sakinleriyle sıkı ilişkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sünger mezarından elde edilen yeni buluntular, Orta Asya topraklarında yaşamış toplumların kültürü ve tarihinin oldukça güncel ve aynı zamanda tartışmalı olan Kavunçı kültürünün histografisi, ayrıca Çırçık Vadisi

¹² Yuri Buryakov, *Genezis İ Etapı Razvitiya Gorodskoy Kul'turu Tashkentskogo Oazisa*, Tashkent 1982, s. 100.

¹³ “Sibirskiy Drevnosti”, *Arxeologiya SSSR*. T. 18, Moskva 1988, s. 42, 128-129 (Ek. 23.15).

¹⁴ Maksudov, Muradaliyev, *age*, s. 287-302; Muradaliyev, Mirsoatova, *age*, s. 34-43.

¹⁵ Boris Litvinskiy, *Orudiya Truda İ Urtvar İz Mogil'nikov Zapadnoy Fergani*, Moskva 1978, s. 25-27

¹⁶ Natalya Gorbunova, Boris Gamburg, “Ak-Tamskiy Mogil'nik”, *KSIIMK*, Vip. 69, Moskva 1957, ss. 78-90.

¹⁷ Litvinskiy, *agm*, s. 129-131.

¹⁸ Tair Agzamxodjayev, “Tuyabuguzskiy Nausı”, *IMKU*, Vip. 3, Tashkent 1962. s. 75; Grigor'ev G. V. *Kaunchi-Tepa* (Raskopki 1935 g.), Tashkent 1940.

¹⁹ Litvinskiy, *agm*, s. 133.

²⁰ Nikolay Yerшов, *O Kamennix Palochkax İ İx Analogiyax U Tadjikov*, DAN TadjSSR, Vip. II.1, Stalinabad 1952.

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

yukarı havzasının erken Orta Çağlar döneminin etnik yapısı, hayvancı göçebe toplulukların ölü gömme gelenekleri ve dinî bakış açıları gibi meselelerin incelenmesi için kaynak görevini yapacağı düşünülmektedir. Adı geçen tarihlerde Avrasya bozkırlarında olup biten migrasyon süreçlerinin incelenmesi ve daha anlaşılır olması yüzünden Süngök mezar kurganı ve benzerlerinin ileride daha derin incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

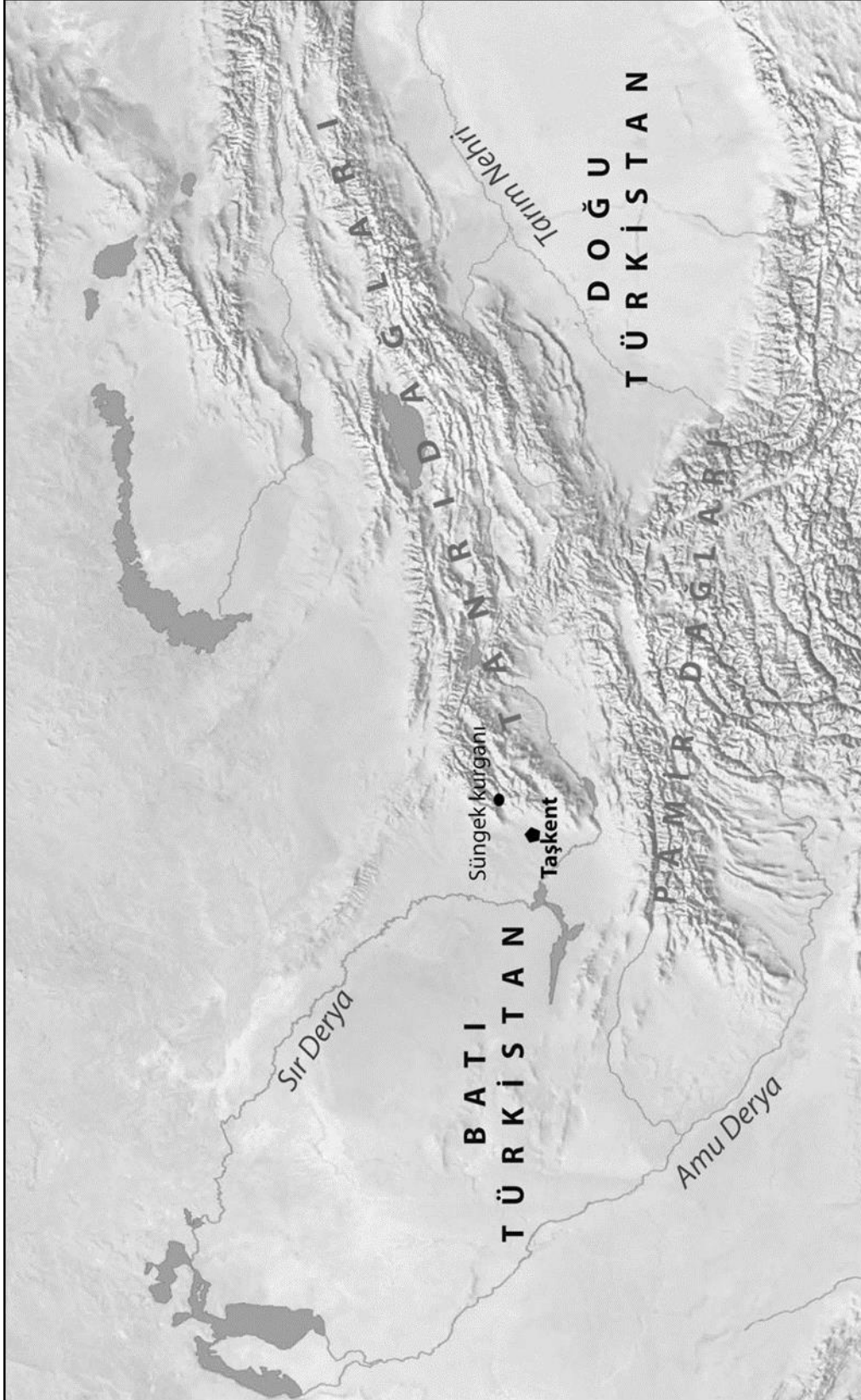
- ABRAMOVA, Marina, *Podkumskiy Mogil'nik*, Moskova 1987.
- AGZAMXODJAEV, Tair, "Tuyabuguzskiy Nausı", *IMKU*, Vıp. 3, Taşkent 1962.
- ALEKSEEV, Valeriy, DEBETS, Georgiy, *Kraniometriya: Metodika Antropologicheskix İssledovaniy*, Moskova 1964.
- ALEKSEEV, Valeriy, *Osteometriya: Metodika Antropologicheskix İssledovaniy*, Moskova 1966.
- ALEKSEEV, Valeriy, GOXMAN, Ilya, *Antropologiya Aziatskoy Chasti SSSR*, Moskova 1984.
- BUİKSTRA, Jane, UBELAKER, Douglas, *Standards For Data Collections From Human Skeletal Remains*, Arkansas 1994.
- BURJAKOV, Yuri, *Genezis İ Etapı Razvitiya Gorodskoy Kul'turi Taşkentskogo Oazisa*, Taşkent 1982.
- BURJAKOV, Yuri, KASIMOV, Mirvohid, ROSTOVTSEV, Oleg, *Arxeologicheskiye Pamyatniki Taşkentskoy Oblasti*, Taşkent 1973.
- Drevnosti Charvaka, Taşkent 1976.
- GİNZBURG, Vul'f, "Drevneye Naseleniye Sentral'nogo Tyan-Şanya İ Alaya Po Antropologicheskim Dannım (1 Tsyacheletiyeye Do N. E. - 1 Tsyacheletiyeye N. E.)", *Trudy İnstituta Etnografii İm. Mikluxo-Maklaya*, Tom XXI, Moskova 1954. ss. 354-382.
- GİNZBURG, Vul'f, TROFİMOVA, Tatiana, *Paleoantropologiya Sredney Azii*, Moskova 1972.
- GORBUNOVA, Natalya, GAMBURG, Boris, "Ak-Tamskiy Mogil'nik", *KSIIMK*, Vıp. 69, Moskova 1957, ss. 78-90.
- GRİGOR'EV, Gennadiy, *Kaunchi-Tepa* (Raskopki 1935 g.), Taşkent 1940.
- KOJOMBERDİYEVA, Elmira, "Ob Oriyentirovke Pogrebal'nıx Soorujeniy Kenkolskoy Kul'turi", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, Ser. 8. İstoriya, №1, Moskova 1995.
- LEVİNA, Larisa, *Keramika Nijney İ Sredney Techenii Sırdar'i V 1 Tsyacheletiyeye Nashey Eri*, Moskova 1971.
- LİTVİNSKİY, Boris, *Orudiya Truda İ Utvar İz Mogil'nikov Zapadnoy Ferganı*, Moskova 1978.
- MAKSUDOV, Farhad, MURADALİYEV, Rahmanali, "Göktürkler Ve Üzeninin Yayılması Üzerine", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Temmuz 2020, ss. 287-302.
- Metodika Raboty S Paleoantropologicheskimi Materialami V Polevyx Usloviyax*, Moskova 2020.
- MURADALİYEV, Rahmanali, MİRSOATOVA, Sayyora, "Süngök Mozor-Qörğoni Topılması Va Uzangining Tarixdagi Ahamiyati", *Ötmişga Nazar*, Tom 4, № 9, Taşkent 2021, ss. 34-43.
- "Sibirskiye Drevnosti", *Arxeologiya SSSR*, Tom 18, Moskova 1988.
- SMAGULOV, Yerbolat, "Katakombniy Mogil'nik Choon-Kapka I V Doline R. Talas", *IMKU*, № 34, Taşkent 2004.
- SOROKİN, Sergey, "Sredneaziatskiye Podboyniye İ Katakombniye Zaxoroneniye Kak Pamyatniki Mestnoy Kul'turi", *Sovetskaya Arheologiya*, Vıp. XXVI, Moskova 1956, ss. 86-97.
- WHİTE, Tim, FOLKENS, Pieter, *The Human Bone Manual*, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oksford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo: Elsevier Academic Press 2005.
- XODJAYOV, Telman, *Etnicheskiye Protsessy V Sredney Azii V Epoxu Srednevekovya* (Antropologicheskkiye İssledovaniya), Taşkent 1987.

YERŞOV, Nikolay, “O Kamennix Palochkax İ İx Analogiyax U Tadjikov”, *DAN TadjSSR*, Vıp. II.1, Stalinabad 1952.

ZUBOV, Aleksandr, *Odontologiya: Metodika Antropologicheskix İssledovaniy*, Moskova 1968.

Ek 1. Güney Orta Asya ve Göktürk dönemi Süngök kurgan mezarı konumu haritası.

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT
SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ek 2. Batı Tanrıdağları Çarvak rezervuarı ve Süngök kurgan mezarının güneyden görünüşü.

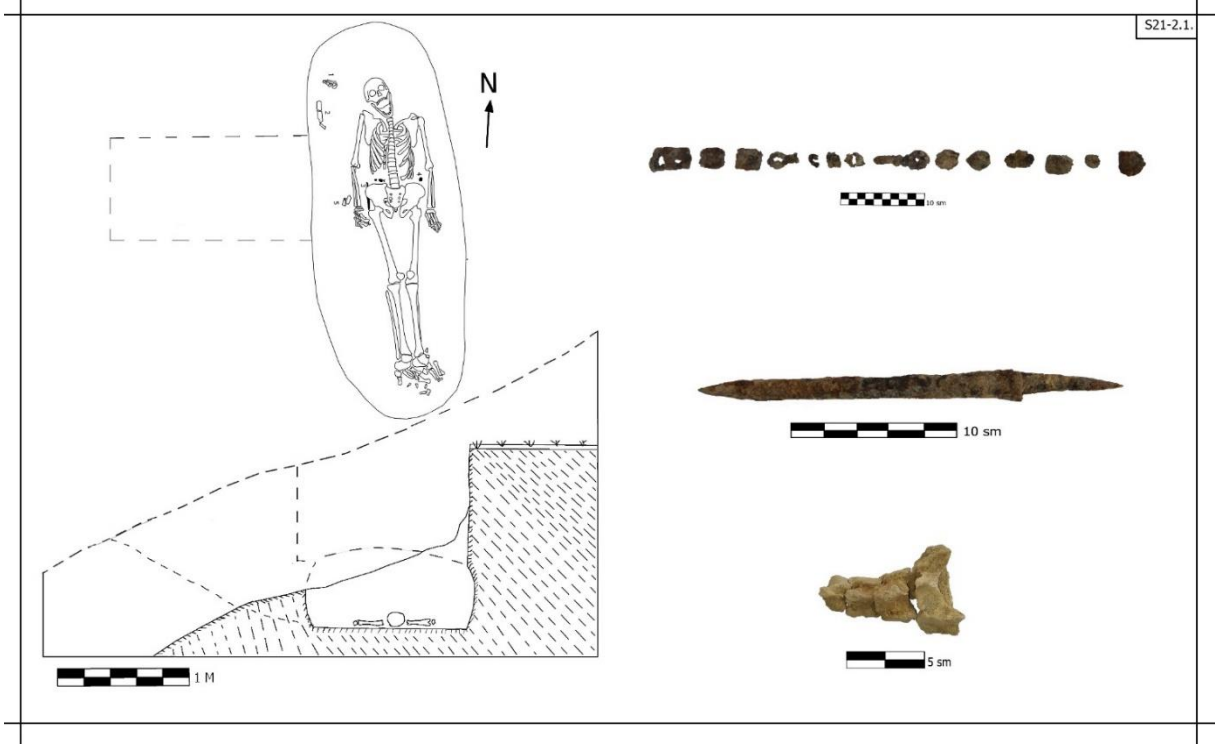

Ek 3. Süngök kurgan mezarında tahrip olunmuş bir gömü yeri açması.

Ek 4. Süngök kurgan mezarında tahrip olunmuş S21-1 gömü yeri açması

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT
SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

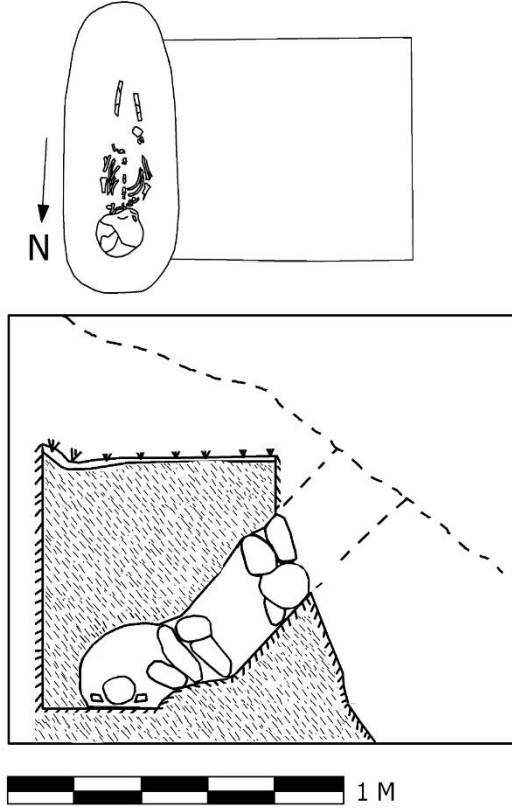
Ek 5. Süngük kurgan mezarında tahrip olunmuş S21-4 gömü yeri açması

Ek 6. Süngək kurgan mezarında tahrip olunmuş S21-5 gömü yeri açması

Ek 7. Süngək kurgan mezarında tahrip olunmuş S21-10 gömü yeri açması

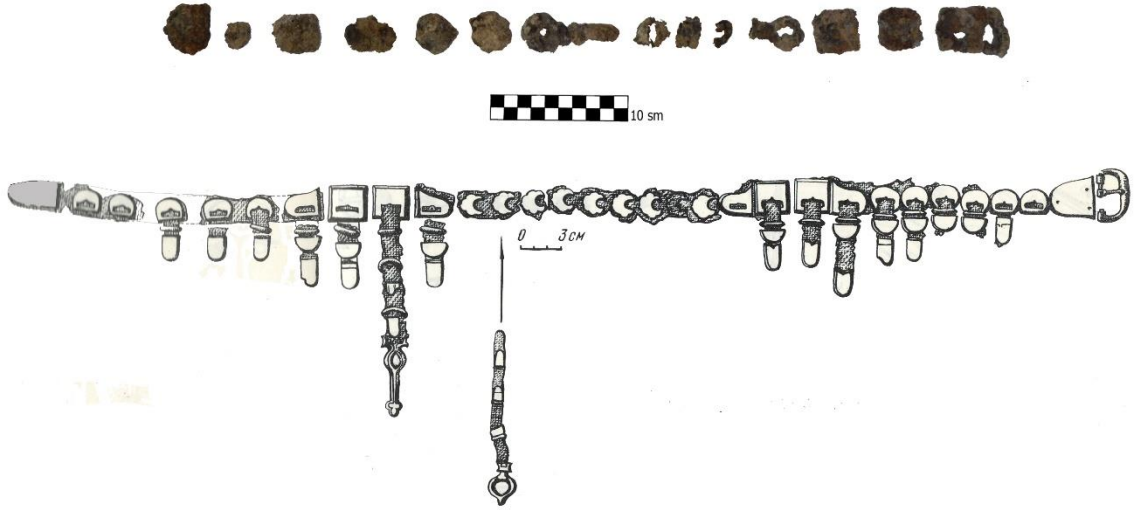

TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT
SÜNGEK MEZAR KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ek 8. Süngök kurgan mezarında tahrip olunmuş S21-5 gömü yeri açmasındaki baş deformasyonu "in situ"

Ek 9. S21-5 gömü yeri açmasındaki kemer

Ek 10. Süngök mezar kurganında tahrip olunmuş surma taşı

Süngök Kurgan Mezarı

RAHMANALİ MURADALİYEV – NİYOZ RASHİDOV

Kabir №	Kurganın ölçüsü		Kabir tipi	Kabir ölçüleri			Ceset (ölü)				Koyun kemiği	Seramik kap		Demir eşya	Kemik yapımı eşya
	Çapı	Yükseklik		Yön	Ölçü	Kamaranın boyutu	Miktar	Yön	Cinsi	Yaşı		Surahi	Su kepeci		
S21-1	-	-	?	Kuzey - güney	200X90-100 santim	70 santim?	1	kuzey-doğubatu	erkek	40	+	-	-	Kemer parçaları, bıçak	-
S21-2	-	-	?	kuzeydoğu-güneybatı	200X100 santim	?	1	kuzeydoğu	erkek?	30-45	-	-	-	-	-
S21-3	-	-	Katakomb (yeraltı mezarlığı)?	Kuzey - güney	148X90 santim	?	1	güney	?	5-6	-	-	-	-	-
S21-4	-	-	Katakomb	Kuzey - güney	195X90-120-95 santim	80 santim	1	kuzey	erkek	19-20	-	Tek desteli surahi	-	Toka	İğne kutusu?
S21-5	-	-	Katakomb	kuzeydoğu-güneybatı	215X70-110-70	80 santim	1	kuzeydoğu	erkek	+50	-	Tek desteli surahi	Açık kırmızı renkli kepece	-	-
S21-6	-	-	?	Kuzey - güney	114X74 santim	?	1	kuzey	erkek	35-45 (?)	-	-	-	Küçük çaplı bıçak ve demir sopa	-
S21-7	-	-	Katakomb?	Kuzey - güney	167X70 santim	?	1	güney	erkek	25	-	-	-	-	-
S21-8	-	-	?	Kuzey - güney	?	?	1	güney	erkek	40-55	-	-	-	toka	-
S21-9	-	-	?	kuzeydoğu-güneybatı	?	?	1	kuzeydoğu	erkek	45-50	-	-	-	-	İğne kutusu?
S21-10	-	-	Katakomb	Kuzey - güney	95X45 santim	60 santim?	1	kuzey	?	1.5	-	-	-	-	-
S19-1	-	-	?	Kuzey - güney	180X90 santim	?	1	güney	erkek	30 (?)	-	Tek desteli surahi	Destesi kabarıklı gri kepece	-	-
S19-2	-	-	?	Kuzey - güney	180X90 santim	?	1	kuzey	erkek	30-35 (?)	-	-	-	-	-

**TAŞKENT BÖLGESİNİN DAĞLIK ARAZİSİNDE BULUNAN GÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA AİT SÜNGEK MEZAR
KURGANLARI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR**